

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.111-3:7.038.6

ТЕТЯНА КУШНІРОВА

(Полтава)

«ВБИТИ ПЕРЕСМІШНИКА» ГАРПЕР ЛІ ЯК РОМАН ВИХОВАННЯ

У статті проаналізовано ознаки роману виховання у творі «Вбити пересмішника» американської письменниці ХХ століття Гарпер Лі. Метою статті став усебічний аналіз жанрово-стильових особливостей роману: простежується жанровий зміст, аналізуються жанрові і стильові доміанти, основні мотиви. Особливе місце при аналізі відводиться дослідженню хронотопів твору, які у структурі роману, об'єднуючись, виформовують загальний хронотоп, який впливає на жанрову модифікацію твору. Наратор описує родину, котра не вписується у межі суспільної моралі, проте така іншість призводить до прозріння і внутрішньої гармонії. Головні герої під дією внутрішніх та зовнішніх чинників проходять певний етап становлення, що передбачає усвідомлення власного «я» та свого місця в суспільстві. Герої долають безліч випробувань (утрата ілюзій, соціальна несправедливість, расова нерівність, моральні протиріччя, внутрішньосімейні проблеми), що символізують певну ініціацію особистості, котра досягає «очищення». Роман насичений екзистенційними мотивами, що втілюють загальнолюдські цінності: мотиви добра, зла, ненависті, самотності, дружби, справедливості, толерантності та ін. У романі вбачається тенденція до ліризації, що підсилює особистісний початок у його розвитку, автор часто зливається з героєм, утворюючи конструктивний тандем, що увиразнює голос дієгетичного наратора.

Ключові слова: Гарпер Лі, американська література, мотив, хронотоп, наратив, стиль, доміанта, літературна традиція.

Ім'я відомої американської письменниці Гарпер Лі є досить відомим у всьому світі, оскільки її проза має потужний дидактичний стрижень, завдяки якому виховувалось не одне покоління читачів. Наразі ця книга включена до шкільної програми в українських школах, і лише зараз вітчизняний читач має змогу ознайомитися із творчістю Гарпер Лі (1926–2016 рр.), авторки перекладеного багатьма мовами роману «Вбити пересмішника» («To Kill a Mockingbird», 1960), що була вдостояна Пулітцерівської премії 1961 року. У 1999 році твір було визнано найкращим романом ХХ століття, а сама письменниця отримала безліч відзнак у різний час від різних президентів. Фільм, відзнятий за цією книгою, отримав три «Оскари», «Золотий глобус» та премію в Каннах, а головний актор, Грегорі Пек, уважав роль у ньому найкращою у своєму житті. Дослідники неодноразово зверталися до аналізу творчості Гарпер Лі, всебічно досліджуючи доробок письменниці (В. Приходько, А. Жданова, І. Пятенко, Ф. Керашева, В. Злиднева, С. Брикіна та ін.), однак усе ще залишається багато лакун, що потребують детального розгляду. Метою нашої роботи є багатоаспектний аналіз художньої прози Гарпер Лі, зокрема жанрових особливостей роману «Вбити пересмішника», що передбачає окреслення жанрово-стильових констант і доміант, основних мотивів, хронотопу, які дадуть можливість віднести аналізований твір до жанру роману виховання.

Роман виховання – особливий тип літератури, в ідейно-тематичний центр якого покладено процес формування особистості, образ «людини у процесі становлення» (М. Бахтін). Ознаки роману виховання є константними в літературі ХХ–ХХІ століть, оскільки сама ідея виховання є одним із провідних та формоутворювальних чинників у сучасних романних формах. Цей тип роману має давню історію, що починається ще з часів Просвітництва, де константною ознакою жанру був складний дидактизм. Теоретичним обґрунтуванням роману виховання займався М. Бахтін, котрий у праці «Роман виховання і його значення в історії реалізму» одним з перших

дослідив теоретичні основи цього типу роману, визначив його специфічні особливості й відмінності від інших жанрових форм, запропонував власну класифікацію, простежив його проблематику. Розглядаючи жанрові різновиди такого типу, вчений зіставив роман випробувань і роман виховання, окресливши у першому типі незмінність героя, що випробовується вже готовим ідеалом, і наявність у другому ідеї становлення героя, яка організовує художню структуру твору [1, с. 202]. На сучасному етапі риси роману виховання стають константними у романних формах, оскільки наразі саме характер людини, його змінність та становлення ставали предметом зображення і закладалися у сюжет твору. У літературі XX – початку XXI століття константним стає домінування біографічного часу, що характеризується циклічністю, прискоренням чи уповільненням, що відтворюють певні віхи становлення особистості.

Суттєву роль у вирішенні проблем, що розробляються в романі виховання, відіграють автобіографічні моменти, які підсилюють особистісний початок. Твір «Вбити пересмішника» має значне автобіографічне підґрунтя: Гарпер Лі, як і головна героїня, народилася у маленькому містечку штату Алабама. Її батько теж був юристом, а прототипом Ділла став її друг та однокласник Трумен Капоте. Історія, що лягла в основу сюжету, мала місце у реальному житті маленької письменниці. У романі описані події 1935 року, що вразили дитину настільки, що через багато років вона вилила свої спогади на папері. Лі змальовує шлях становлення особистості, формування тих понять і уявлень, які визначають саму її сутність.

Стильовими особливостями полотна є розмірена, повільна, лінійна нарація, що характеризується хронологічною послідовністю. Сюжет твору має сповідальний характер, оскільки оповідь ведеться від імені маленької дівчинки через ракурс бачення дорослої жінки. Підтвердженням цього стає епіграф твору: «І юристи, гадаю, колись були дітьми». Абсолютній більшості таких оповідей властивий усний, сповідальний характер, що ґрунтується на автобіографічному матеріалі та призначений для окреслення проблем минувшини.

У сюжетно-композиційній структурі роману виховання використовується метод інтроспективного зображення подій, допускається ретроспекція, принцип моноцентричної композиції тощо. У центрі сюжету твору – історія зростання дівчинки Джін-Луїзи, для близьких Скаут, яка живе у провінційному містечку Мейком штату Алабама, дочки юриста Атикуса Фінча. Події відтворені крізь ракурс бачення Скаут, однак часто в тон оповіді втручається голос уже дорослої письменниці, котра дає свої коментарі у тій чи тій ситуації. Ось як, наприклад, з позицій уже дорослої письменниці, описана реформа освіти в Америці тих років: «...міс Керолайн махала в нас перед носом картками, на яких було виведено друкованими літерами: «кіт», «кіт», «дім», «дим». Від нас, вочевидь, не вимагалось жодних коментарів, і клас мовчазно приймав ці імпресіоністичні одкровення» [3, с. 11]. Авторка іронічно коментує навчання за новою системою, яка передбачала відсутність книжки у позашкільному житті дитини.

Переповіdana історія насичена авторськими вкрапленнями, що налаштовують читача на ґрунтовне осмислення ситуації. «Відтоді сплигло достатньо років, щоб можна було поглянути на них як на минуле, й ми іноді обговорювали події, що призвели до того нещасного випадку» [3, с. 6]. Для роману характерна нульова фокалізація, яка межує з авторським мовленням, що передбачає відтворення подій крізь ракурс оповідача, котрий говорить більше, ніж будь-який персонаж.

Структура роману містить елементи інших жанрових різновидів роману – пригодницького, шахрайського, соціально-психологічного, філософського, сатиричного, подорожі, які при поєднанні витворюють жанрову модифікацію. Одним із центральних у романі є пригодницький складник, що стає частиною «дитячої» лінії твору. Читач знайомиться з родиною Фінчів: батьком, Атикусом, дітьми Джімі та Скаут, їхньою домогосподаркою, чорношкірою жителькою Мейкома Келпурнією, тіткою Олександрєю, дядьком Джеком, друзями, сусідами головної героїні. Кожен із жителів містечка автором детально портретується, оскільки вони всі долучалися до виховання головних героїв. Діти відтворюються у соціумі: у школі, вдома, у стосунках з іншими містянами. Найбільше пригодницький складник укрупнюється при описі сусідів Фінчів, родини Редлі, яка викликала у дітей жвавий інтерес. Редлі жили самітниками, ніколи нікого не запрошували до себе, навіть із сусідами спілкувалися мало. Історія Артура Редлі й загалом саме його існування викликали зацікавлення у дітей. Всі дитячі розваги були побудовані на спробах дізнатися щось більше про Примару Редлі чи хоча б побачити або почути його. Примара Редлі у творі – постать загадкова, з ним пов'язана певна таємниця, що не дає дітям спокою. З героїнею пов'язані різні цікаві та дивні історії, які в тому віці здавалися їм чудесними та таємничими. Наприклад, історія з дуплом у дереві, де вони знаходили дивні і «потрібні» подарунки (ляльку з мила, зламані окуляри, монетки). Діти на інтуїтивному рівні розуміли, хто з ними так спілкується, але вголос цього не

озвучували. Пригодницький складник укрупнюється у фіналі роману, коли Артур Редлі виходить зі свого добровільного ув'язнення і рятує двом дітям життя, вбивши нападника.

Ще одним складником жанрового наповнення стає соціальна «лінія», оскільки у романі ґрунтовно описуються соціально-історичні зміни в американському суспільстві початку ХХ століття. Атикус Фінч, юрист за освітою, призначений у суді захисником чорношкірого чоловіка, котрого, попри беззаперечні докази, апріорі всі вважають винним. Він узявся за безнадійну справу – довести невинність «негра», оскільки перед судом «білих» вони були винні завжди. Атикус здійснює героїчний учинок: він, попри осуд оточення, сміх і постійне приниження, добросовісно і справедливо робить свою справу.

Для цієї лінії характерний історичний, соціально-побутовий хронотоп, що ґрунтується на реальних топосах. Історичний хронотоп проявляється передовсім у авторських вкрапленнях, назвах, які письменниця вживає не випадково. Для тексту константним є слово «nigger», що дозволяє відтворити міжрасові стосунки того часу, а також «negro», слово із негативною семантикою, яким означували темношкіру расу людей. Хронотологічні межі оповіді виписані детально, читач бачить перед собою американську глибинку 1930-х років із ґрунтовно прописаним побутовим хронотопом. Перед читачем розгортається історія «утомленого старого міста» Мейкома, у дощові дні якого вулиці перетворювалися на руду багнюку, тротуари поросли травою, а будівля суду перехняблена [3, с. 8]. Хронотоп міста характеризується замкненістю, задухою, занепадом і «одвічною втомою». «Чомусь здавалося, що тоді було спекотніше: чорний пес знемагав улітку; сухоребрі мули, запряжені у двоколки, відмахувалися від мух у задушливій тіні віргінських дубів на центральній площі. Накрохмалені комірці чоловіків розкисали вже о дев'ятій ранку. Пані брали ванну до опівдня і після пообіднього сну, але увечері все одно були схожі на глевкі бісквіти, глазуровані потом і ароматним тальком» [3, с. 9]. Люди у цьому просторі вели неспішний спосіб життя, байдикували і нікуди не поспішали. «Доба мала двадцять чотири години, але здавалася довшою» [3, с. 9]. На фоні такого «задушливого» хронотопу вимальовується неординарна ситуація, яка «сколихнула і розбурхала» часопросторовий вакуум.

У романі константний мотив «пересмішника» закодований у назві твору, що виконує не лише змістоутворювальну функцію, але й стає символом певних життєвих настанов та цінностей, зокрема актуалізує проблеми толерантності та справедливості. Батько купив у подарунок дітям рушницю для спортивної стрільби, однак він знав із власного досвіду, що дітям не уникнути стрілянини по птахам. Атикус дозволяє повправлятися на сороках, однак ніяк не на пересмішниках, оскільки вважає це найбільшим гріхом. «Пересмішники не роблять ніякої шкоди, тільки співають і веселять нам серце. Вони не розкльовують ягід по садах, не гніздяться у клуні, нічого – тільки виспівують людям на радість. Ось чому вбити пересмішника – гріх» [3, с. 125]. До фіналу роману цей мотив розростається до рівня притчі, коли безкомпромісному юристові Атикусу, здатному захистити в суді темношкірого Тома Робінсона всупереч суспільній думці рідного містечка, доведеться поступитися своїми принципами і піти на компроміс. Атикуса переслідують, йому погрожують, уночі нападають на його дітей, котрі повертаються зі шкільного вечора, і вступається за них «Примара Редлі», Артур Редлі, котрий почув їхній крик, цілком десоціалізований, відвічений від спілкування з людьми, хворий хлопець. Захищаючи дітей у п'ятні, Редлі вбиває нападника, Боба Юела, грубого, жорстокого, злого, неосвіченого жителя Мейкома, котрий поклявся поквитатися з адвокатом Фінчем. У сутичці дуже постраждав Джімі, брат Скаут, але завдяки Артуру Редлі він вижив. Атикус категорично не збирався замовчувати правду, однак обставини та горе чужої родини змушують правника дещо приховати. А героїня запевняє батька, що все зрозуміла. І на батькове запитання: «Що ти хочеш цим сказати?» відповідає: «Ну, це як убити пересмішника, так?» [3, с. 377].

За цими словами стоять зовсім не дитячі роздуми про добро і зло, справедливість, толерантність, героїзм тощо, які й окреслюють ще одну жанрову лінію роману, психологічну, що й утілює жанровий зміст твору. Маленька дівчинка, як і її старший брат, проходить складний шлях розвитку, становлення, долає страшні випробування, щоб усвідомити своє місце у суспільстві та засвоїти прості правила життя, що ґрунтуються на справедливості, толерантності та героїзмі.

Наскрізним мотивом-мовленням цього твору стає вислів Скаут у фіналі твору: «Атикус мав рацію. Колись він сказав, що не можна зрозуміти людину, поки не влізеш у її шкуру. Мені вистачило постояти на веранді у Редлі» [3, с. 381]. Ця афористична думка, вкладена в уста дитини, звучить переконливо, адже у дітей загострене почуття справедливості. Дівчинка доходить таких висновків, які усвідомлюються людиною протягом усього її життя: «Сусіди приносять їжу, коли в домі хтось помирає, дарують квіти, коли хтось хворіє, і всілякі дрібнички поміж цим. Примара був нашим сусідою. Він подарував нам двох ляльок з мила, кілька монеток на щастя – і наше життя.

Але сусіди дарують щось навзаєм. Ми нічого не поклали у дупло на місце того, що забирали: ми ніколи йому нічого не подарували» [3, с. 380]. Скаут розуміє, що Артур Редлі, попри всі свої дивацтва, ладен був життя віддати за те, щоб «його» діти жили. А у фіналі роману дидактичні мотиви стають домінуючими, оскільки намір перевіряється методика виховання в окремо взятій сім'ї, де основним принципом стосунків стає довіра і правда. «Коли дитина про що-небудь запитує, заради всього святого, не ухиляйся, а відповідай. І не заговорюй зуби. Діти є дітьми, але вони помічають викрутаси не гірше за дорослих, і будь-який виверт збиває їх з пантелику» [3, с. 121].

Мотив виховання у романі стає наскрізним мотивом, оскільки життєві переконання дітей повсякчас піддаються випробуванням. Страшним випробуванням для дітей стає безпрецедентний судовий процес, де їхній батько стає захисником чорношкірого чоловіка, каліки, який уважався винним ще до початку процесу. Дітей ображають однолітки, їхнього батька не розуміють не те що односельці, але й власна сестра, називають чорнолюбцем. Однак родина Фінчів твердо тримається за власні переконання, високо тримаючи голову. «– Ходімо, Скауте, – прошепотів він (Джемі – Т. К.). – Не звертай на неї уваги. Просто високо тримай голову і будь джентельменом» [3, с. 140]. Однак відстоювати свої переконання було дедалі важче, діти іноді зривалися: Скаут часто встрявала у бійки, а Джемі одного разу знищив розарій однієї із сусідок, за що був, на його думку, жорстоко покараний. «Пізніше, через багато років, я іноді питала себе, що примусило Джемі так вчинити, чому він не дотримався девізу «Будь джентельменом, сину», чому відійшов від правил непоказної шляхетності, які почав сповідувати. Вочевидь, Джемі не менш за мене потерпав від балачок про те, що наш батько обстоює негрів, і я звикла, що він тримає себе в руках: від природи він мав характер лагідний і незапальний» [3, с. 141]. Джемі певний час мав ходити до місіс Дьюбоз і читати їй книгу, що, на думку їхнього батька, мало виховний характер. Лише згодом хлопчик дізнається, що батько хотів показати синові справжню мужність, яка часом виявляється по-різному. Місіс Дьюбоз потерпала від страшних болів і відволікалася лише читанням книги, яке переривалося, щойно у неї починалися напади. «Я хотів, щоб ти побачив в ній дещо, – хотів, щоб ти побачив справжню мужність, зрозумів, що мужність – це не чоловік зі зброєю в руках. Мужність – це коли знаєш, що програв свою справу, ще не розпочавши, але все одно берешся до неї. Перемагаєш тут нечасто, проте іноді перемагаєш. Місіс Дьюбоз перемогла, перемогла цілковито. Згідно з її поглядами, вона померла нікому нічим не зобов'язана. Вона – наймужніша жінка з усіх, кого я знаю» [3, с. 154].

Мотив героїзму репрезентується і в образі Атикуса Фінча, оскільки одна особистість здатна змінити світ: «... на світі є люди, котрі народжуються виконувати за нас неприємні справи. Ваш батько – один із них» [3, с. 294]. На той час такий судовий процес був безпрецедентним, оскільки ніколи ще не було такого, щоб хтось із присяжних замислився і засумнівався. Хоча нічого героїчного в зовнішності Атикуса Фінча не було, однак він мав стійкі переконання, що були незмінними. І хоча він не просив такої справи, однак мав її виконувати, оскільки «Джон Тейлор (суддя – Т. К.) вказав на мене і промовив: “Це – твоє”» [3, с. 122]. Він чесно виконує свій обов'язок, оскільки вважає, що не міг би інакше дивитися в очі своїм дітям. Він хвилюється за своїх дітей, які мають пройти разом із ним цей шлях і не озлобитися, а головне, не підхопити «віковичної мейкомської хвороби».

Головний герой був настільки непересічною особистістю, що люди, котрі знаходилися коло нього, переймалися його ідеями та з часом змінювалися. Яскравим прикладом такої зміни є сестра Атикуса Фінча, тітка Александра, котра приїхала до будинку брата з метою допомогти виховувати дітей, але із плином часу змінилася сама. Тітка повсякчас нагадувала Атикусу, що він неправильно виховує дітей, особливо Скаут, котра аж ніяк не нагадувала «маленьку леді». Дівчинка виховувалася «на вулиці», у товаристві свого брата та його друга, постійно носила комбінезон, який так драгував тітку. Атикус ніколи не підвищував голос, лише раз різко відповів на чергові тітчині докори щодо комбінезона: «Сестро, я виховую їх, як можу!» [3, с. 113]. Попри те, що діти Атикуса Фінча не відповідали вимогам тогочасного суспільства, батько їх дуже любив, вони були «сонячним променем у самотньому житті» [3, с. 113] чоловіка.

У романі мотиви виховання стають домінуючими, оскільки всі герої роману, а не лише головна героїня проходять складний шлях становлення. Лі показує, як змінюється уявлення дітей про світ. Динамічним виявляється навіть уявлення про їхнього батька. Спершу вони вважають його старим, майже соромляться того, що він не грає у футбол і не полізе на дах, як батьки інших дітей. Але після випадку зі скаженим псом вони дізнаються про те, що їхній батько був колись

найкращим стрільцем штату. Вони не здатні ще оцінити його мудрого і шляхетного рішення ніколи не брати до рук смертоносною зброю, бо рано чи пізно вона може принести нещастя. Вони не розуміють, що у його несуетній поведінці під час пожежі полягає істинна мужність, але на їхніх очах розгортаються всі події, пов'язані зі справою Тома Робінсона, і вони бачать, що насправді означають батькові слова про справжній героїзм та мужність.

Вплив батька і участь у драматичних подіях роману дозволяють головним героям відмовитися від узагальнень і штампів, що видаються істинними багатьом жителям містечка, і зробити власні висновки на користь індивідуально-особистісного. Це можливе завдяки фізіологічному відтворенню ідіоми «влізти у чужу шкіру» та буквальному усвідомленню сенсу виразу «точка зору». Герої усвідомлюють проблеми, пов'язані з расовою дискримінацією, бачать расову нерівність, яка зазвичай призводить до трагедій. У людях, котрі їх оточують, вони бачать індивідуальне та усвідомлюють, що кожен, хто їх оточує, – особистість, варта поваги. «Якщо існує тільки один тип людей, чого ж вони не можуть порозумітися? Якщо вони всі схожі, чого ж вони зі шкіри пнуться, аби дошкулити одне одному? ...Я (Джемі – Т. К.) починаю розуміти, чому Примара Редді всякчас сидить удома під замком... Він просто не хоче до людей» [3, с. 310].

Отже, роман «Вбити пересмішника» Гарпер Лі ми окреслюємо романом виховання, оскільки у творі формується світоглядна позиція героя у результаті уроків життя, практичного досвіду. Наратор описує родину, котра не вписується у межі суспільної моралі, проте така іншійсть призводить до прозріння і внутрішньої гармонії. Головні герої під дією внутрішніх та зовнішніх чинників проходять певний етап становлення, що передбачає усвідомлення власного «я» та свого місця у суспільстві. Герої долають безліч випробувань (утрата ілюзій, соціальна несправедливість, расова нерівність, моральні протиріччя, внутрішньосімейні проблеми), що символізують певну ініціацію особистості, котра досягає «очищення». Роман насичений екзистенційними мотивами, що втілюють загальнолюдські цінності: мотиви добра, зла, ненависті, самотності, дружби, справедливості, толерантності та ін. У романі вбачається тенденція до ліризації, що підсилює особистісний початок у його розвитку, автор часто зливається з героєм, утворюючи конструктивний тандем, що увиразнює голос дієгетичного наратора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахтин М. Эстетика словесного творчества / М. Бахтин. – Москва : Искусство, 1979. – 424 с.
2. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / [за ред. А. Волкова]. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 636 с.
3. Лі Г. Вбити пересмішника : роман / Гарпер Лі ; пер. з англ. Тетяни Некряч. – Київ : KM Publishing, 2015. – 384 с.

REFERENCES

1. Bahtin M. (1979) *Jestetika slovesnogo tvorcestva* [Aesthetics of verbal creativity]. Moskva : Iskusstvo. (in Russian)
2. Volkov A. (2001) *Leksykon zahalnoho ta porivnialnoho literaturoznavstva* [Lexicon of general and comparative literary criticism]. Chernivtsi : Zoloti lytavry. (in Ukrainian)
3. Li H. (2015) *Vbyty peresmishnyka* [To Kill a Mockingbird]. Kyiv : KM Publishing. (in Ukrainian)

TATIANA KUSHNIROVA

HARPER LEE'S «TO KILL A MOCKINGBIRD» IS A NOVEL OF UPBRINGING

The article deals with degree strategies in prose American writer Harper Lee. The purpose of the article was a comprehensive analysis of the genre and stylistic features: traceable genre content, analyzed genre and style dominant, the main motives. A special place in the analysis is devoted to the study of chronotopes of the work, which build a common chronotope, which affects the genre modification. Narrator describes a family that does not fit into the boundaries of social morality, but this kindness leads to insight and inner harmony. The main characters under the influence of internal and external factors are a certain stage of formation, which involves awareness of their own «I» and their place in society. Heroes overcome many trials (loss of illusions, social injustice, racial inequality, moral contradictions, intra-family problems), which symbolize the initiation of a person who achieves «purification». In the novel, there are existential motives that form common human values (motives for good, evil, hatred, loneliness, friendship, justice, tolerance, etc.). In the novel there is a tendency towards lyrising. The author often merges with the hero, forming a constructive tandem. Features of the individual style of the writer, and the connection with the literary tradition are considered.

Key words: Harper Lee, American literature, motive, chronotope, narrative, style, the dominant, literary tradition.

Одержано 20.04.2017 р.